

UOT 631.52.633.51.631.527.5

YENİ RAYONLAŞDIRILMIŞ VƏ PERSPEKTİVLİ PAMBIQ SORTLARININ AQROBİOLOJİ, TƏSƏRRÜFAT QİYMƏTLİ VƏ LİFİN TEXNOLOJİ KEYFİYYƏT GÖSTƏRİCİLƏRİ

Ə.Ə.TAĞIYEV

Azərbaycan ET Pambıqçılıq İnstitutu

Uzun illər AzETPİ-nin Seleksiya şöbəsində toplanmış zəngin başlanğıc seleksiya materiallarından ənənəvi və mütarəqqi seleksiya metodlarından istifadə edilərək məhsuldar, tez yetişən, yüksək lif çıxımına və keyfiyyətinə malik yeni pambıq sortları yaradılmışdır. Aparılan tədqiqat nəticəsində alınmış Gəncə-114 pambıq sortu 2014-cü ildə respublikada rayonlaşdırılmış, perspektivli orta lifli Gəncə-183, Gəncə-193, Gəncə-201 və Gəncə-205 sortları, zərif lifli Gəncə-196 pambıq sortu isə "Seleksiya nailiyyətlərinin sınağı və mühafizəsi üzrə Dövlət Komissiyası"na təqdim edilmişlər.

Açar sözlər: pambıq, sort, seleksiya, lif çıxımı, qoza, ştapel uzunluğu

Respublikamızda pambıqçılığı inkişaf etdirmək və məhsuldarlığı artırmaq üçün aqro-texniki tədbirlərlə yanaşı yeni, tez yetişən, yüksək lif keyfiyyətinə və çıxımına malik, xəstəlik və zərərvericilərə qarşı davamlı, toxumunda yağın miqdarı çox olan pambıq sortlarının yaradılması və fermer təsərrüfatlarında tətbiq olunmasının böyük əhəmiyyəti vardır [1-2]. Uzun illər AzETPİ-nin seleksiya şöbəsində toplanmış zəngin başlanğıc seleksiya materiallarının mövcudluğu intensiv tipli pambıq sortları yaradılmasına əsas verir [3-5]. Bu istiqamətdə institutun seleksiyaçıları ənənəvi və mütarəqqi seleksiya metodlarından istifadə edərək öz sələflərinə nisbətən ümidverici bir neçə yeni pambıq sortları yaratmışlar [6-7]. Aparılan tədqiqat nəticəsində yaradılmış Gəncə-114 pambıq sortu 2014-cü ildə respublikada rayonlaşdırılıb. Beş pambıq sortu Müsəbiqəli sort sınağının 2012-2014-cü illər üzrə orta rəqəmlərinə əsasən perspektivli hesab edilmiş və 2015-ci ildə "Seleksiya nailiyyətlərinin sınağı və mühafizəsi üzrə Dövlət Komissiyası"na təqdim edilmişlər.

Aşağıda rayonlaşdırılmış və Dövlət sort sınağında öyrənilməkdə olan perspektivli pambıq sortlarının xarakterizəsi ətraflı olaraq verilir.

Gəncə-114 pambıq sortu: 2014-cü ildən respublikada rayonlaşdırılmışdır. Sort təcrübə mutagenез metodu ilə Mutant-4/11 formasından çox təkrarlı istiqamətli seçmə yolu ilə yaradılmışdır. Gəncə-114 pambıq sortu orta lifli G. hirsutum L. növünə aiddir.

Kolu – yığcam, piramidal formalıdır, hündürlüyü 100-120 sm-dir. Gövdəsi yoğun və möhkəm olur, yatmağa qarşı davamlıdır. Birinci meyvə budağı 5-6-cı buğumda yerləşir. Tünd yaşıl rəngli, I-II tip budaqlanmaya mənsub-

dur. Yarpaqları – orta irilikdə, açıq yaşıl rəngli, 3-5 dilimlidir. Çiçəyi orta irilikdə, açıq sarıdır. Ləçəkləri və tozcuqları sarı rəngdədir. Qozası – orta iri, səthi hamar, ovalvari formalı, açıq yaşıl rənglidir. məhsulu tökülmür, 4-5 dilimlidir. Çiyidi – orta böyüklükdə, orta dərəcədə tüklüdür, çirkli zümrüdü rəngdədir. 1000 ədəd çiyidin kütləsi 121 qramdır. Gəncə-114 pambıq sortu tez yetişən olmaqla vegetasiya müddəti 120 gündür.

Təsərrüfat və lifin texnoloji keyfiyyət göstəriciləri: Müsəbiqəli sort sınağında sortun orta məhsuldarlığı 36.2 sent/ha, bir qozada olan xam pambığın kütləsi – 6.1 qr, lifin uçağanda uzunluğu – 36.4 mm, lif çıxımı – 39.8%, lif məhsulu isə – 14.4 sent/ha-dir. Lifin qırılma yükü – 4.6 q.q., xətti sıxlığı – 5893 m/teks. nisbi qırılma uzunluğu – 27.2 q.q./teks, ştapel uzunluğu – 34/35 mm-dir.

Gəncə-114 pambıq sortunun lifinin texnoloji keyfiyyəti V tipin tələbatına dolğun cavab verir. Vilt xəstəliyinə 3.8% sirayətlənməklə sort xəstəliyə davamlı hesab edilir (cədvəl № 1).

Cədvəl 1. Gəncə-114 pambıq sortunun təsərrüfat, bioloji və texnoloji göstəriciləri

Sıra sayı	Göstəricilər	Ölçü vahidi	Gəncə-114	AzNIXI-195
			Perspektivli sort	Standart sort
1	Vegetasiya müddəti	gün	120	124
2	Ümumi xam pambığın məhsulu	sent/ha	36.2	31.6
3	Lif çıxımı	%	39.8	38.4
4	Lif məhsulu	sent/ha	14.4	12.1
5	Lifin uçağanda uzunluğu	mm	36.4	34.4
6	Bir qozada olan xam pambığın kütləsi	qr	6.1	6.2
7	Qırılma yükü	q.q.	4.6	3.9
8	Xətti sıxlığı	m/teks	5893	6690
9	Nisbi qırılma uzunluğu	q.q./teks	27.2	26.2
10	Ştapel uzunluğu	mm	34/35	33/34
11	Viltə sirayətlənməsi	%	3.8	6.4

“Seleksiya nailiyyətlərinin sınağı və mühafizəsi üzrə Dövlət Komissiyası”nda sınaqdan keçirilən orta lifli Gəncə-183, Gəncə-193, Gəncə-201, Gəncə-205 və zərif lifli Gəncə-196 pambıq sortlarının geniş xarakterizəsi aşağıda verilir.

Gəncə-183 pambıq sortu: Sort təcrübi mutageniz üsulu ilə Mutant-6/11 (3273-NDMM-18 saat) formasından çox təkrarlı istiqamətli seçmə yolu ilə AzETPİ-də yaradılmışdır. Gəncə-110 pambıq sortu orta lifli *G. hirsutum* L. növünə aiddir.

Kolu – yığcam formalı, hündürlüyü 120 sm-dir. Gövdəsi – düz və möhkəmdir, yatmır, az tüküdür. Budaqlanması – I və II tipə aiddir. 1-ci simpodial budaq 5-6-cı buğumda qoyulub. Monopodial budaqları – 1-2 ədəd olur. Yarpaqları – orta irilikdə, açıq yaşıl rəngli, 3-5 dilimlidir. Çiçəyi – orta irilikdə, açıq yaşıl rəngdə olmaqla gövdəsində xalı yoxdur. Qozası – iri, səthi hamar və açıq yaşıldır, forması yumurtavari, buruncuqludur, məhsulu tökülmür. Çiyidi – üzəri lif altlığı ilə örtülü olub, rəngi bozdur. 1000 ədəd çiyidin kütləsi 122 qramdır. Vilt xəstəliyinə nisbətən davamlıdır. Vegetasiya müddəti 120 gündür. Gəncə-183 pambıq sortu tez yetişən sortlar qrupuna daxildir.

Təsərrüfat göstəriciləri – sortun potensial məhsuldarlığı – 50-55 sent/ha-dir. Müsəbiqəli sort sınağında orta məhsuldarlığı – 46.1 sent/ha, bir qozada olan xam pambığın kütləsi 6.2 qr-dir. Lifin uçağanda uzunluğu – 34.5 mm, lif çıxımı – 40.5%, lif məhsulu – 18.7 sent/ha-dir.

Lifin texnoloji keyfiyyəti – lifin qırılma yükü – 4.8 q.q., xətti sıxlığı – 6030 m/teks, nisbi qırılma uzunluğu – 29.1 q.q./teks, ştapel uzunluğu – 33/34 mm-dir. Gəncə-110 pambıq sortunun lifinin keyfiyyəti IV tipin tələbatına dolğun cavab verir.

Gəncə-193 pambıq sortu: Sort uzaq növarası Paymaster və *G. barbadense* L. növünə mənsub S-6040 sortlarının çarpazlaşdırılmasından alınan formaların nəsilər üzrə çoxtəkrarlı seçmə yolu ilə yaradılmışdır. Orta lifli *G. hirsutum* L. növünə aiddir.

Kolu – ümumi görünüşünə görə ana forması Paymaster pambıq sort nümunəsini xatırlatsa da, qozanın iriliyi, yarpağı nisbətən iri, açıq yaşıl və ətli olması ilə kəskin fərqlənir. Yığcamdır, orta hündürlüyü 115-120 sm-dir. Gövdəsi – açıq qonur, orta dərəcədə tükli, antosian ləkəlidir. Budaqlanması – II tipdir. Monopodial budaqları – 1-2 ədəd olur. Yarpaqları – orta irilikdə, açıq yaşıl rəngli, 3-5 dilimlidir. Çiçəyi – orta böyüklükdə, ləçəkləri və tozcuqları sarı krem rəngindədir. Qozası – iri, uzunsov, açıq yaşıl rəngli, səthi hamar, 4-5 dilimli, zərif buruncuqludur. Çiyidi – çirkli zümrüdə rəngdədir. 1000 ədədinin kütləsi – 128 qramdır. Xəstəliyə və zərərvericilərə qarşı nisbətən davamlı sortdur. Vegetasiya müddəti 113 gündür. Tez yetişən sortlar qrupuna aiddir.

Təsərrüfat göstəriciləri – sortun potensial məhsuldarlığı 45-50 sen/hek-dir. Müsəbiqəli sort sınağında

orta məhsuldarlığı – 31,8 sen/hek, bir qozadan alınan xam pambığın kütləsi – 5,7 qramdır. Lifin uçağanda uzunluğu 34,0 mm, lif çıxımı 36,2%, lif məhsul 11,5 sen/hek-dir.

Lifin texnoloji keyfiyyəti – lifin qırılma yükü 4,6 q.q., xətti sıxlığı 6020 m/teks, nisbi qırılma uzunluğu 27,7 q.q./teks, ştapel uzunluğu 33/34 mm-dir. Gəncə-193 pambıq sortunun lifinin keyfiyyəti V tipin tələblərinə dolğun cavab verir.

Gəncə-201 pambıq sortu: Sort coğrafi uzaq [3131 x (Daşkənd-6 x Acala-1517)] sort nümunələrinin çarpazlaşmasından alınan nəsilər üzrə istiqamətli seçmə yolu ilə yaradılıb. Gəncə-201 pambıq sortu ortallıqlı *G. hirsutum* L. növünə aiddir.

Kolu – piramidal formalı olub, orta hündürlüyü 110-120 sm-dir. Gövdəsi – tünd yaşıl, möhkəm, yatmağa qarşı davamlıdır. Budaqlanması II tipdir, az tüküdür. 1-ci simpodial budağı 5-6-cı buğumda qoyulur. Monopodial budaqları – 1-2 ədəd olur. Yarpaqları – tünd yaşıl pəngli, orta irilikdə, 3-5 dilimlidir. Orta ayanın forması ürəkvaridir. Çiçəyi – orta böyüklükdə, ləçəyin rəngi açıq sarımtıldır. Qozası – iri, yumurtavari formalı, soğun yaşıl rəngli, kut ulduzcuqludur, məhsulu tökülmür. Vilt xəstəliyinə nisbətən davamlı sortdur (5,7%). Vegetasiya müddəti – 113 gün olub, tez yetişən sortlar qrupuna aiddir.

Təsərrüfat göstəriciləri – Sortun potensial məhsuldarlığı 50-55 sen/hek-dir. Müsəbiqəli sort sınağında orta məhsuldarlığı 32.1 sen/hek-dir, bir qozada olan xam pambığın kütləsi 5,9 qram. lifin uçağanda uzunluğu 33,1 mm, lif çıxımı – 37,4%, lif məhsul 12,0 sen/hek-dir.

Lifin texnoloji keyfiyyəti: lifin qırılma yükü 4,7 q.q., xətti sıxlığı 5920 m/teks, nisbi qırılma uzunluğu 27,6 q.q./teks, ştapel uzunluğu 32/33 mm-dir.

Gəncə-201 pambıq sortu lifinin keyfiyyəti V tipin tələblərinə dolğun cavab verir.

Gəncə-196 pambıq sortu: Sort coğrafi uzaq Liniya-8005 və Aşqabad-60 zərif lifli pambıq sortlarının hibrid materialından alınan nəsilər üzrə istiqamətli seçmə yolu ilə yaradılmışdır. Gəncə-196 pambıq sortu zərif lifli *G. barbadense* L. növünə aiddir.

Kolu – silindirik formalı, hündürlüyü 90-100 sm-dir. Monopodial budaqları olmur. Gövdəsi – tünd yaşıl rəngli, yatmağa qarşı davamlıdır. 0 tipli budaqlanmaya aiddir. 1-ci simpodial budağın qoyulma hündürlüyü 5-ci buğumda olur. Yarpaqları – orta irilikdə, tünd yaşıl rəngli, dərin dilimli, orta ayanın forması bakalvaridir. Çiçəyi – orta böyüklükdə, ləçəyi tünd sarı rəngli, antosion ləkəli, tozcuğu sarı (narıncı) rənglidir. Qozası – iri, yumurtavari, solğun yaşıl rəngli, səthi hamar, məhsulu tökülmür, küt ulduzcuqludur. Çiyidi – orta uzunsov, mikropila tərəfi basıq, zərif tükli və yaşıl rənglidir. Vilt xəstəliyinə yoluxmur, hommoz xəstəliyinə qarşı nisbətən davamlı sortdur. Gəncə-196 zərif lifli pambıq

sortu orta lifli pambıq sortları ilə eyni vaxtda yetişir və vegetasiya müddəti 112 gündür.

Təsərrüfat göstəriciləri: Sortun müsabiqəli sort sınağında məhsuldarlığı 24,0 sen/hek-dir. Bir qozadan alınan xam pambığın kütləsi 3,2 qr, lifin uçağanda uzunluğu 37,0 mm, lif çıxımı 36,4%, lif məhsulu 8,7 sen/hek-dir.

Lifin texnoloji keyfiyyəti: lifin qırılma yükü 5,0 q.q., xətti sıxlığı 6390 m/teks, nisbi qırılma uzunluğu 31,7 q.q./teks, ştapel uzunluğu - 34/35 mm-dir.

Gəncə-196 zərif lifli pambıq sortu lifinin keyfiyyətinə görə III tipin tələblərinə dolğun cavab verir.

Gəncə-205 pambıq sortu: Sort coğrafi uzaq S-133 x Empair Suriya-67 sort nümunələrinin çarpazlaşmasından alınan hibrid formaların nəsilərlər üzrə çox təkrarlı seçmə yolu ilə yaradılmışdır. Gəncə-205 pambıq sortu orta lifli G. hirsutum L. növünə aiddir.

Kolu - orta hündürlükdə (110-120 sm), piramidal formalıdır. Gövdəsi yatmağa qarşı davamlı, zəif tükli, budaqlanması I-II tiplidir. Monopodial budaqların miqdarı 1-2 olur. I-ci simpodial budağın qoyulma

böyüklükdə, uzunsov oval formalıdır. 1000 ədəd toxumun kütləsi 103 qramdır.

Vilt xəstəliyinə və zərərvericilərə qarşı davamlı sortdur.

Gəncə-205 pambıq sortu tezyetişən sortlar qrupuna aid olmaqla vegetasiya müddəti 112 gündür.

Təsərrüfat göstəriciləri: Sortun potensial məhsuldarlığı 50-55 sen/hek-dir. Müsabiqəli sort sınağında məhsuldarlığı 32,3 sen/hek-dir, bir qozada olan xam pambığın kütləsi 5,5 qramdır. Lifin uçağanda uzunluğu 33,5 mm, lif çıxımı 39,9%, lif məhsulu 12,9 sen/hek-dir

Lifin texnoloji keyfiyyəti: lifin qırılma yükü 4,7 q.q., xətti sıxlığı 6170 m/teks, nisbi qırılma uzunluğu 27,4 q.q./teks, ştapel uzunluğu 32/33 mm-dir.

Gəncə-205 pambıq sortu lifinin keyfiyyətinə görə V tipin tələblərinə dolğun cavab verir.

Perspektivli pambıq sortlarının təsərrüfat qiymətli və lifin texnoloji keyfiyyət göstəriciləri 2 sayılı cədvəldə verilir.

Cədvəl 2. "Seleksiya nailiyyətlərinin sınağı və mühafizəsi üzrə Dövlət Komissiyası" nəzərə alaraq təqdim olunmuş perspektivli pambıq sortlarının yekun cədvəli (2012-2014-cü illər üzrə orta rəqəmlər)

№	Sortlar	Vegetasiya müddəti, gün	Məhsuldarlıq, sent/ha		Lif çıxımı, %-lə	Lif məhsullu		Bir qozadan alınan xam pambığın kütləsi, qr	Lifin uzunluğu, mm	Lifin texnoloji keyfiyyəti				
			Sent/ha	%-lə		Sent/ha	%-lə			Qırılma yükü, q.q.	Xətti dolğunluğu, m/teks	Nisbi qırılma uzunluğu, q.q./teks	Ştapel uzunluğu, mm	Nəstəliyə sıray alınma, %
1	Gəncə-8, st	122	38.7	100	39.4	15.2	100	6.1	34.0	4.2	5870	24.8	33/34	16.1
2	Gəncə-183	120	46.1	119	40.5	18.7	123	6.2	34.5	4.8	6030	29.1	33/34	9.4
3	AzNIXI-195	112	28.5	100	39.2	11.2	100	6.0	33.6	4.4	5690	24.7	32/33	19.4
4	Gəncə-193	113	31.8	112	36.2	11.5	103	5.7	34.0	4.6	6020	27.7	33/34	8.9
5	Gəncə-201	113	32.1	113	37.4	12.0	107	5.9	33.1	4.7	5920	27.6	32/33	5.7
6	Gəncə-205	112	32.3	113	39.9	12.9	115	5.5	33.5	4.7	6170	27.4	32/33	7.0
7	Gəncə-46 st	113	21.3	100	34.2	7.3	100	3.4	36.5	5.2	6580	34.0	34/35	6.1
8	Gəncə-196	112	24.0	113	36.4	8.7	119	3.2	37.0	5.0	6390	31.7	34/35	5.4

hündürlüyü 5-ci buğumda olur. Yarpaqları - orta irilikdə, tüksüz, tünd yaşıl rəngli, 3-5dilimlidir. Çiçəyi orta böyüklükdə, açıq sarımtıl rənglidir. Ləçəkləri açıq sarımtıl, tozuqqu solğun sarı rənglidir. Qozası - iri, yumurtavari, solğun yaşıl rəngli, səthi hamar, məhsulu tökülmür, küt ucluqludur. Çiyidi - kirli boz rəngli, orta

Beləliklə, aparılan elmi tədqiqat işləri nəticəsində zəngin başlanğıc seleksiya materiallarından istifadə etməklə tezyetişən, məhsuldar, yüksək lif çıxımına və keyfiyyət göstəricilərinə malik olan yeni pambıq sortları yaradılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Tağıyev Ə.Ə. və başq. Yüksək lif çıxımlı pambıq sortlarının yaradılması. // "Azərbaycan Aqrar Elmi" jurnalı, 2011-ci il, № 2, səh. 78-79.
2. Tağıyev Ə.Ə. Yüksək potensiallı aborigen pambıq sortlarının seleksiyası. "Müəllim" nəşriyyatı, 2013-cü il, 125 səh.
3. Тагиров А.А. Направленное использование мутантных форм в практической селекции хлопчатника. // «Сибирский вестник сельскохозяйственной науки», 2015, № 2, стр. 116-120.
4. Mahmudov və başq. Mutant formaları hibridləşdirmədə istifadə etməklə mutant sortların yaradılmasına dair. // "Azərbaycan Aqrar Elmi" jurnalı, 2005-ci il, № 1-2, səh. 81-82.
5. Quliyev R.Ə., Qurbanova R.T. Pambıqçılıqda genofondun zənginləşdirilməsində heksaploid mənşəli xətlərin rolu. // AMEA-nın Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun elmi əsərləri, II cild, 2010-cu il, səh. 124-126.
6. Əsədov Ş.İ. Pambığın seleksiyasında mutantların rolu. // AMEA-nın Genetika və seleksiya İnstitutunun əsərləri, Bakı, 2000-ci il, səh. 189-190.
7. Мусаев Д.А., Турабеков Ш., Закиров С.А., Мусаева С.Т., Фатхуллаева Г.Н. Генетические основы создания новых сортов хлопчатника с высокой урожайностью волокна. // Узб. Биол. ж. Ташкент, изд-во «ФАН», 2010 г., № 2, стр. 60-64.

А.А.Тагиев

На протяжении многих лет применением традиционных и прогрессивных методов селекции с использованием накопленного богатого первичного материала в отделе селекции АзНИХИ были созданы новые скороспелые урожайные сорта хлопчатника с высоким выходом и качеством волокна. Полученный в результате проводимых исследований сорт хлопчатника Гянджа-114 районирован в 2014 г., а средневолокнистые сорта Гянджа-183, Гянджа-193, Гянджа-201, Гянджа-205 и тонковолокнистый сорт Гянджа-196 представлены в «Государственную Комиссию по испытанию и охране селекционных достижений».

Ключевые слова: хлопчатник, сорт, селекция, выход волокна, коробочка, штапельная длина.

Agro-biological and economical value of fiber of the new certificated and perspective varieties of cotton plant

A.A.Tagiyev

New certificated soon ripening cotton varieties with high fiber output and quality are got at AzCRI from rich initial selective material by traditional and progressive selection methods. The cotton variety Ganja-114 was certificated in 2014 in our republic, the perspective varieties Ganja-183, Ganja-193, Ganja-201, Ganja-205 with medium fiber and the variety Ganja-196 with fine fiber are presented to the "State Commission on trial and protection of selection achievements".

Key words: cotton, variety, selection, fiber output, boll, staple length.